

STIAN BONES LARSEN

Arbeiderpressen i Nord-Norge under den kalde krigen

Den 17. desember 1957 holdt Einar Gerhardsen sin «store tale» på NATOs rådsmøte i Paris. Han slo fast at Norge ikke kom til å bevege på norsk basepolitikk ved å ta imot mellomdistanseraketter og taktiske atomvåpen. I en lederartikkel dagen etter tolket Nordlys utspillet slik:

Norge har i hele etterkrigstiden ført en ganske selvstendig utenrikspolitikk. Vi har ikke latt vår stilling og våre synsmåter diktere hverken av «russeskrekk» eller av nesegrusbeundring av de store vestlands ufeilbarlighet. Og det er denne temmelig uavhengige stilling statsminister Gerhardsen har gitt uttrykk for på ny ved sin Paristale.¹

Noen uker tidligere var det stortingsvalg i Norge. I den forbindelse opplyste Nordlys at redaksjonen hadde fått en mengde henvendelser som angikk kommunistpartiet. Hvorfor ble de «ikke kjørt ordentlig under denne valgkampen»? Leserne hadde trukket frem mange eksempler som kunne benyttes – og som ble referert av Nordlys: Det kommunistiske blodbadet på de ungarske arbeiderne, avsløringene av millionmyrderiene i Sovjet, Osvald Harjos og andre kommunisters erfaringer fra de sovjetrussiske leirene osv. Nordlys hå-

pet at disse overgrepene ville vekke velgerne:

at ikke en eneste velger utenom den lille flokken av kommunistiske fanatikere kan tenke seg å stemme kommunistisk etter alt det en har fått erfare om kommunistisk politikk i årene etter forrige valg. Og de helt forblindede kommunistene har det ingen hensikt å resonnerer med.²

Disse to utdragene fra Nordlys i 1957 bekrefter etter mitt syn det som historikeren Hallvard Tjelmeland har påpekt: At det i arbeiderbevegelsen oppsto en spenning mellom skapingen av et atlantisk fellesskap med front mot nasjonal og internasjonal kommunisme på den ene siden, og vektlegging av nasjonale interesser knyttet til geopolitikk og politiske tradisjoner på den andre.³

Det er velkjent fra historisk forskning at ledelsen i Arbeiderpartiet slett ikke var enig om hvordan Norge skulle takle de utfordringer som den kalde krigen ga. Derfor fant det sted en seig utenriks- og sikkerhetspolitisk drakamp internt i Arbeiderpartiet.⁴ Til tross for disse kjensgjerningene, blir arbeiderpressen i Norge i denne perioden oftest fremstilt som en svært homogen enhet: Avisene og deres redaktører ble

Fra det konstituerende møte i Norsk Arbeiderpresse A/S den 27. mai 1948. Her møtte representanter fra alle aviser og fagforbund som hadde tegnet andeler i det nye selskapet.

lagt inn i folden; lokket med gulrot og truet med pisk. Men det finnes unntak. Rune Ottosen har understreket hvilket stort sprang det var for «den tradisjonelt sosialistisk orienterte arbeiderpressen» å tilpasse seg de endringene som fant sted i Arbeiderpartiets utenriks- og sikkerhetspolitikk. Han har funnet at det i «de lokale partiavisene var [...] betydelig motstand mot NATO-medlemskapet i flere år» etter 1949.⁵ Dette er også et sentralt funn i den omfattende studien av avisen Nordlys sin historie, *Flammende budbringer*.⁶ Denne artikkelen vil følge opp dette sporet, med fokus på perioden 1950–70.

Partipressen og redaktørene

De avisene som inngår i min undersøkelse – Finnmarken, Nordlys, Fremover, Nordlands Framtid og Rana Blad –

var alle sammen knyttet til Arbeiderpartiet: de var partiaviser. De hadde som sin primære funksjon å være meningsorgan for det politiske partiet de soknet til. Slik sett falt de inn i det som var hovedmønsteret for den norske avisfloraen på 1950- og 60-tallet, og dette var en tradisjon som hadde djupe historiske røtter i Norge.

Innen arbeiderpressen, som ellers, var koblingen mellom avis og parti tett. Formen som oppbyggingen av avisene etter 2. verdenskrig tok, er et uttrykk for dette. Situasjonen var bekymringsfull for arbeiderpressen. Under krigen var utgivelsen stoppet opp for 41 av 46 aviser, og to av de resterende ble overtatt av Nasjonal Samling. Etter krigen var bare ni av trykkeriene som tilhørte landets arbeiderpartiaviser noenlunde uskadd. Avisene måtte sjøl gjøre mesteparten av grovarbeidet for å komme

opp og frem, men samtidig hadde de støtte fra LO og Arbeiderpartiet sentralt. På et foredrag i Nord-Troms Arbeiderparti i 1948 sa partisekretær Haakon Lie:

Vi har mot oss 4/5 av pressen. En av de mest påtrengende oppgavene våre er å bygge ut avisene våre, skaffe dem innpass i nye hjem og sikre dem økonomisk så de kan bli konkurransedyktige. «Nordlys» er kommet meget langt, men også den kan nå ennå lenger.⁷

Nå var nok situasjonen for Nordlys litt spesiell, for der sto avishuset klart til å ta imot pressefolkene til ny innsats etter den tyske kapitulasjonen. Andre steder, som i Bodø, på Mo, i Narvik og i Vadsø var situasjonen langt verre. I Nordlands Framtid, het det, var «bare navnet og noen styreprotokoller [...] i behold».⁸ Avisene måtte ha akutt hjelp, og det fikk de. Da arbeidet med å etablere Rana Blad skjøt fart, på levningene etter avisen Dunderlandsdølen, vedtok sentralstyret i Arbeiderpartiet å kjøpe opp forlagsretten. Med velsignelse fra disponent Johan Ona i arbeiderpressen ble det år etter år skutt inn beløp i Rana Blad, noe som var avgjørende for å sikre driften.⁹ Som et strategisk trekk fra sentralt hold – for kunne følge opp avisdriften utover landet best mulig – gikk LO, DNA og partiets aviser i 1948 sammen om å opprette Norsk Arbeiderpresse A/S. Norsk Arbeiderpresse kom da i tillegg til Arbeiderpressens Samvirke. På den måten fikk avisene tilført kapital, samtidig som arbeiderpressen sentralt avlastet avisene rent arbeidsmessig gjennom en viss redaksjonell samkjøring av stoff, samt ved å yte bistand til å holde orden på regnskap og økonomi.¹⁰

Johan Ona, som hadde bakgrunn fra

Disponent Johan Ona var den sentrale drivkraft under oppbyggingen av arbeiderpressen etter krigen. Her legger han fram planene for det nye selskapet Norsk Arbeiderpresse A/S i 1948.

Nordlands Framtid, var den viktigste organisatoriske strategien i arbeiderpressen. Fra sin posisjon i London hadde han lagt planer for utviklingen etter krigen. I de sentrale rammevedtektene han utarbeidet for Arbeiderpressens Samvirke, gikk det klart frem at bare de organisasjoner som var tilsluttet Arbeiderpartiet og LO kunne være andelseiere i samvirket, og at avisene måtte ledes og redigeres i henhold til Arbeiderpartiets lover, retningslinjer og politikk.¹¹ Som politisk redskap var det arbeiderpartiavisenes rolle å slåss med både den borgerlige pressen, de uavhengige avisene og kommunistavisene.

Redaktør i Rana Blad, Ole Moe på sitt kontor i det nye avisbygget i 1953.

Det er særlig forholdet til den sistnevnte gruppen, kommunistene, som har betydning i denne sammenheng. Som Terje Halvorsen har understreket, har det historisk sett vært tre grunnleggende motiver for motstand mot og frykt for kommunister.¹² For det første har kommunistpartiet vært betraktet som en politisk konkurrent som beitet på samme mark som Arbeiderpartiet. For det andre har kommunistene blitt møtt med mistenksomhet på grunn av deres revolusjonære ideologi, og som sådan en potensiell trussel mot både demokratiske spilleregler og rådende eiendomsforhold. For det tredje har de politiske og ideologiske båndene til Moskva i lange perioder vært temmelig

faste. Dette har gitt næring til forestillingen om at kommunistene kunne representere en sikkerhetsrisiko, at de hadde festet sine lojalitetsbånd til Moskva, og at de dermed var en potensiell femtekolonne i krisetider.

I perioden 1945–47 var det den første forestillingen som dominerte i Arbeiderpartiet. DNA konkurrerte med NKP om stemmene, og etter krigen sto kommunistene sterkt mange steder. Øyvind Hirsti, som på 1970-tallet var redaktør av Rana Blad, har gitt uttrykk for at satsingen på avisen «fra første stund utelukkende [var] politisk begrunnet». Det var svært viktig for Arbeiderpartiet å få til en effektiv avisdrift på Mo, og ikke minst var det av stor be-

Sverre Nilssen var bare 29 år da han ble ansatt som redaktør i avisen Finnmarken i Vadsø.

tydning å få en fast og meningssterk redaktør til stedet. Som det het i et notat fra 1946:

Forst og fremst må vi klare å skaffe en redaktør, som foruten å være avismann bør ha de nødvendige politiske forutsetninger for med hell å kunne føre en politisk diskusjon i et distrikt hvor kommunistene er meget sterke.¹³

Og da er vi over på et annet sentralt punkt: redaktørrollen. Redaktørene og journalistene var ikke bare partiets fotsoldater ute i felten. Flere redaksjoner utviklet seg som kraftsentra innen parti og bevegelse, og mange politiske utspill og ideer hadde roten sin her. Redaktørspørsmålet var derfor særlig følsomt. Hver gang en ny redaktør ble ansatt i en arbeiderpartiavis, skulle dette godkjen-

nes av sentralstyret i Arbeiderpartiet. Slik var det helt til utpå 1980-tallet. Denne viktige funksjonen måtte være bekledd av håndplukkede personer. For Rana Blad har vi sett at det ble lagt vekt på at redaktørene kunne hanskes med kommunistene. Det kunne både Odd Lien (1947–49) og Ole Moe (1949–69). Nils Hillestad, sekretær i Samorganisasjonen, som også var kontakt for Politets overvåkingstjeneste (POT), slo i ettertid fast at han var tilfreds med disse valgene.¹⁴ Også Sverre Nilssen, den mangeårige redaktøren av avisen Finnmarken (1950–80), ble håndplukket. I likhet med Mo i Rana var også Øst-Finnmark ansett som et følsomt område med tanke på kommunistenes innflytelse. Ansettelsen av Sverre Nilssen, som da var 29 år gammel, skjedde etter hans egen erindring på følgende vis:

Det var ved middagstider en dag i august 1950. Redaktør Ingvald Jaklin i avisa Nordlys i Tromsø hadde den allmektige disponent Johan Ona i Norsk Arbeiderpresse inne hos seg. Ona var på veg til Oslo etter et besøk i Finnmark hvor partipressens framtid var blitt drøftet. Plutselig kommer Ona farenne ut i det ytre redaksjonskontoret, drar meg opp fra stolen og inn i et siderom. Uten noen innledning spør han direkte: «Vil du dra til Vadsø og overta som redaktør av Finnmarken? Jaklin har anbefalt deg».¹⁵

Avisen Nordlys sto i en spesiell situasjon som Arbeiderpartiets største avis i landsdelen og med en svært profilert redaktør i Ingvald Jaklin. Han var redaktør for Nordlys i perioden 1924–65, da Magne Jønsson overtok (1965–73). Videre var han medlem av bystyret og formannskapet i årene 1926–63, og fra 1945 var han også Tromsøs ordfører. I årene 1945–49 var han dessuten varare-

presentant til Stortinget, før han fra 1949 ble valgt inn på Stortinget som fast representant i tre perioder.¹⁶ Jaklin var tvers gjennom et politisk menneske, og stiller i tungvektsklassen i norsk pressehistorie. På samme måte som Johan Ona, hadde også han under krigsårene forberedt seg på oppbyggingen som måtte skje etterpå. De to delte den grunnleggende visjonen for utbyggingen av arbeiderpressen i Troms og Finnmark. Den var formulert av Ona, og gikk ifølge Sverre Nilssen ut på følgende: «Et sterkt Nordlys som distriktsorgan for mer enn Tromsø-området og så to arbeideraviser i Finnmark, – i Hammerfest og i Vadsø.»¹⁷ Det er vel unødvendig å fortelle hva som ble resultatet. Jaklin var så sterkt involvert i dette arbeidet at han frem til 1950, da Sverre Nilssen ble redaktør, også hadde det overordnede personalansvaret for avisen Finnmarken. Men han bar flere byrder på skuldrene sine. I august 1947, i forbindelse med rundreisen sin i Finnmark, benyttet statsminister Einar Gerhardsen anledningen til å besøke Tromsø. Like før Gerhardsen skulle holde tale i byens arbeiderforening, hadde han og Jaklin en samtale som Sverre Nilssen delvis overhørte:

Det jeg husker spesielt var at [Gerhardsen] gjentok noe som trolig hadde vært antydning tidligere, men Gerhardsen presiserte overfor Jaklin at «det er din oppgave å gjøre Nordlys til Nord-Norges ledende avis»!¹⁸

I 1965 gikk Jaklin av som redaktør. Samme år passerte Nordlys Lofotposten i opplag: Nordlys var største avis i landsdelen.

Om vi går til avisen Fremover i Narvik, finner vi igjen samme mønster der

Odd Lien ble håndplukket som redaktør i Rana Blad for å kunne hanskes med kommunistene.

som ellers – glidende overganger mellom partiarbeid og journalistikk. Odd Finseth var både redaktør og ordfører. Finseth var et politisk aktivum. Dessuten var han opptatt av forsvarsspørsmål, kontakt for POT, og er gjennom Ottar Brox» bok *Nord-Norge: Fra allmenning til koloni* blitt kjent for en uttalelse om sammenhengen mellom sikkerhetspolitikken og moderniseringen av Nord-Norge: «skulle en gå inn for et større forsvarsprogram, måtte en være sikker på at Nord-Norge hadde noe å forsvare». Da Finseth brått døde i 1953, ble han etterfulgt som redaktør av Sandrup Nilsen (1953–59). Nilsen var også formann i Nord-Salten Arbeiderparti i mange år, og markerte seg som en hardtslående motstander av kommunistene. Men samtidig holdt han større av-

Ingvald Jaklin var den mektige redaktør i Nordlys i perioden 1924-1965.

Han hadde også ordførervervet i Tromsø og ble i 1949 valgt inn som fast representant på Stortinget.

stand både til POT og forsvaret enn forjengeren sin. Også han døde midt i gjerningen. Aage Ulvik tok da over som redaktør (1959–86), men uten samtidig å gå inn i like tunge politiske verv utover avisarbeidet.

I Nordlands Framtid er det grunn til å fremheve Lorentz O. M. Braseth, som var redaktør i perioden 1930–60. Braseth var en radikal sosialist. Han hadde fortid som stipendiat ved Folkeforbundet, med studier i internasjonalt fredsarbeid. Braseth var svært kritisk til alle former for kapitalistiske innslag i det norske samfunnet og i verden, og om slike spørsmål kunne han slå så hardt

til at bladstyret måtte mane til besinnelse i frykt for annonseflukt. Braseth var også engasjert i partiarbeidet, og var formann i Bodø Arbeiderparti i 1935 og 1945. Hans politiske linje satte et sterkt preg på avisen, og gjorde at Nordlands Framtid fremsto som en lunken forsvarer av norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk på 1950-tallet. Sigurd Dyvik, som var tilknyttet avisen som redaksjonssekretær fra 1946 og medredaktør fra 1956, hadde kanskje sett en noe mindre kritisk holdning fra partiorganet. Utviklingen gikk i hvert fall i den retningen under etterfølgerne Knut Dahlbak 1961–64, Ole Johan Eriksen 1964–68 og Lars J. Odland 1968–75. Nordlands Framtid kan på denne måten tjene som eksempel på en utvikling som preget det norske politiske miljøet allment på 1950- og 60-tallet: På grunn av den kalde krigen graviterte de politiske partiene inn mot sentrum i utenriks- og sikkerhetspolitikken. Dette var en lang og seig prosess, symbolsk innledet gjennom Einar Gerhardsens «borgfredstale» i forbindelse med Koreakrigen i 1950. I den talen tilbød han «et mer moderat Arbeiderparti som bidrag til å skape den nødvendige oppslutningen om sikkerhetspolitikken og om mobiliseringen om kommunistrusselen», som Trond Bergh har uttrykt det.¹⁹ På denne måten førte den kalde krigen til en slags «andre avradikaliseringsfase» innen Arbeiderpartiet. Mange ute i partiorganisasjonen og i arbeiderpartiavisene forholdt seg imidlertid nokså avmålt til denne kursreiningen. Som Braseth skrev høsten 1950:

Det er vanskelig for mange å forstå mye av det som skjer i dag. Det er vanskelig å forstå tesen om at vi ruster for å få fred. Det er

vanskelig å forstå at Sambandsstatene kjemper for friheten samtidig som de understøtter undertrykkerne og bødlene i Spania og Portugal. Det er imidlertid ofte vi får en vond smak i munnen også av det som skjer på denne sida av jernteppet.²⁰

Mellom allianseknytning og politiske tradisjoner

Den utviklingen jeg har beskrevet for Nordland Framtid kan vi også kjenne igjen i de andre arbeiderpartiavisene. De avisene som hadde utvist mest skepsis overfor NATO-samarbeidet, ble mer begeistret for det utover 1960-tallet. Arbeiderpartiavisene utviklet seg på denne måten i takt med den norske opinionen.

I amerikanske kilder finner man svært grundige analyser av norsk politikk og av den norske opinionen. Det ble utført sju hemmelige amerikanske opinionsspørsmål av Norsk Gallup Institutt på oppdrag fra det amerikanske informasjonsbyrået (USIA) for treårsperioden 1955–57. De viser at et landsgjennomsnitt på 40,5 % støttet norsk NATO-medlemskap, mens 40,4 % ville holde Norge utenfor øst- eller vestblokken. Disse tallene er oppsiktsvekkende. Tar man med målingen for 1960, som riktignok ble gjort etter U-2-nedskytingen, viser de samlede tallene at det i perioden 1955–60 var *flere* som ønsket at Norge skulle holde seg utenfor øst- eller vestblokken, i forhold til de som støttet et norsk NATO-medlemskap – 42,9 % mot 39,2 %.²¹ (0,8 % støttet østblokken, 17,1 % visste ikke.) På 1960-tallet skjedde noe som kan oppfattes som paradoksalt: Til tross for at kritikken mot USA stadig tiltok i styrke i forbindelse med Vietnamkrigen fra 1965

Odd Finseth, var redaktør i «Fremover» fram til sin død i 1953. Han var i tillegg aktiv i partipolitikken og var ordfører i Narvik.

av, steg samtidig oppslutningen om NATO jevnt fra midten av 1960-tallet og frem mot 1980-tallet.²²

I en lang periode etter 1949 var altså nøytralismen en levende kraft i norsk politisk kultur. Og i årene før 1949 – i tråd med disse politiske tradisjonene – hadde den såkalte brobyggingspolitikken brei støtte i avisene. Men med den stigende spenningen mellom øst og vest, gled forutsetningene for denne politikken bort. Da den engelske utenriksministeren Ernest Bevin den 22. januar 1948 kom med sitt utspill om å styrke Vest-Europa overfor den kommunistiske trusselen fra øst, rykket Arbeiderpartiets hovedorgan Arbeiderbladet ut og støttet planen. Langt de fleste arbeiderpartiavisene, blant dem de nordnorske, ville holde Norge utenfor slike planer.

Einar Gerhardsen og Haakon Lie i en pause under landsmøtet i Arbeiderpartiet i 1949. Her pågikk en intern strid i partiet om den utenriks- og sikkerhetspolitiske kursen.

De la dessuten stor vekt på at Norge ikke måtte gjøre noe som kunne oppfattes provoserende av Sovjetunionen.²³

Etter vinterkrisen i 1948, med det kommunistiske kuppet i Tsjekkoslovakia og med Sovjetunionens Vennskaps-, Samarbeids- og Bistandspakt med Finland, ble engstelsen stor for hvilke planer Sovjetunionen kunne ha for Norge. Denne gnagende følelsen styrket seg under Berlin-krisen. Sjøl om vi i dag vet at det ikke var tilfelle, syntes det da for mange som om Stalin hadde planer om å ekspandere vestover. Hvordan skulle

man stille seg til dette? Arbeiderpartiavisene i Nord-Norge støttet – i likhet med de fleste andre aviser av sitt slag i landet – iherdig planene om et skandinavisk forsvarsforbund. Odd Finseth i Fremover formante leserne sine om at «Like barn leker best»: «Tross alle erfaringer fra samarbeid med stormakter under krigen, føler vi oss tryggest med våre nære slektninger i Norden.»²⁴ Men da det ikke lyktes å realisere et skandinavisk forsvarsforbund, og Arbeiderpartiet gjorde sitt vedtak om at Norge skulle slutte seg til Atlanterhavspakten, forholdt partiavisene seg lojalt til dette alle sammen (med unntak for Sunnmøre Arbeideravis).²⁵

Hallvard Tjelmeland har i studien sin av avisen Nordlys konkludert med at avisen «motstrebende [plasserte seg] innenfor det blokksystemet som den kalde krigen skapte».²⁶ Dette synes å være dekkende også for Nordlands Framtid, Fremover, Finnmarken og Rana Blad – i varierende grad riktignok. Rana Blad og Finnmarken utviklet seg ganske raskt til å bli varme forsvarere av NATO. De som strittet mest imot, var Nordlys og Nordlands Framtid – og i noen grad også Fremover. Men alle sammen hadde argumentert sterkt for den skandinaviske løsningen, ikke bare for å ta hensyn til Sovjetunionen, men også på grunn av de betydelige politiske og ideologiske forskjellene til enkelte av de landene som sto bak Atlanterhavspakten, som USA. Avisene fremhevet heller det politisk-ideologiske fellesskapet i Norden og forholdet til Storbritannia. Mine undersøkelser tyder på at man aldri kom til å betrakte seg som nære alliert med USA i ideologisk forstand, snarere som demokratiske slekt-

ninger i den frie verden som fylket seg sammen mot det man oppfattet som en ekspansjonistisk sovjet-kommunisme. Arbeiderpartiavisene i Nord-Norge kom i tiårene som fulgte til å kritisere USAs rolle både i Korea og i Vietnam; de rettet sterk kritikk mot militærindustrien og mot rustningskappløpet; de kritiserte det kapitalistiske økonomiske systemet, og de stilte seg uforstående til den behandlingen USA gav de svarte. Amerikanske diplomater skrev i 1952 at «the American Negro question appears to be almost a phobia with many Norwegians».²⁷ For amerikanerne ble det dermed et viktig poeng å synliggjøre et annet bilde av svarte amerikanere, blant annet ved å invitere svarte musikere – gjerne jazzmusikere – til Norge.

Om vi tar på oss amerikanske briller, og undersøker hvordan USA betraktet Norden, så synes følelsen av en viss politisk-ideologisk avstand å være gjensidig. Hos amerikanske myndigheter finner vi relativt ofte kritiske synspunkter på de nordiske landenes samfunnsmodell og på deres posisjonering i den kalde krigen. La meg her nevne ett eksempel, og da fra høyeste hold: På et møte i Chicago i 1960 sa president Eisenhower at Sveriges sosialistiske og paternalistiske styresett hadde ført til en økende selvmordsrate, et økende alkoholproblem og en stadig mer påtakelig mangel på virkefrang i det svenske samfunnet. Den sosialdemokratiske velferdsmodellen førte altså rett inn i klientsamfunnet, med alle dets problemer. Uttalelsen skapte sterke reaksjoner – særlig i Sverige naturlig nok, men også i Norge. Einar Gerhardsen sa i en kommentar at Sverige etter hans oppfatning kunne tjene som modell for de fleste land.²⁸

Lorenz O.M. Braseth var redaktør i «Nordlands Framtid» fra 1930-1960. Hans radikale syn satte sitt preg på avisen.

Hovedtendensen var sjølsagt at man var mye mer positivt innstilt til USA og til amerikansk kultur enn man var til Sovjetunionen. Men å hevde som Andreas Hompland gjør i *Norsk idéhistorie*, at «Amerika hadde monopol på våre drømmer og fantasier. Vi elsket Amerika høyere enn oss selv», er ikke dekkende.²⁹

At alliansen innen rammen av NATO ble sett på som et ekteskap man var tvunget inn i på grunn av sikkerhetsproblemet, kom tydeligst frem i Nordlands Framtid under redaktør Braseth. Sjøl om Nordlands Framtid fulgte ledelsen i DNA i NATO-spørsmålet, holdt

I 1953 bodde fortsatt over 3.000 familier i brakker i Finnmark. Bildet er fra Honningsvåg da gjenreisningen var i gang.

avisen hele tiden en kritisk distanse til alliansen. Man leter forgjeves etter entusiastisk støtte til militær opprustning i spaltene til Nordlands Framtid på 1950-tallet, og det til tross for at forsvarsutbyggingen i Bodø skapte den største byveksten siden sildetiden på 1800-tallet. Vi kan ta et eksempel fra 1950, da Bodø og omegns Forsvarsforening ville ha inntatt en uttalelse som understrekte hvor fornuftig det var at Norge hadde sluttet seg til Atlanterhavspakten. Braseth nektet å trykke uttalelsen, noe som antakelig både skyldtes den sjølrettferdige tonen og sjølv innholdet.³⁰ Også andre steder finner vi uttrykt en betydelig skepsis til Norges militære engasjement. I kjølvannet av valget i Finnmark i 1953 der NKP styrket sin posisjon, gjorde Reidar Hirsti en analyse av hva som lå bak fremgangen.

For det første hadde det nok noe å gjøre med «den elendige forfatning som hele organisasjonsapparatet vårt i Finnmark i dag befinner seg i», men han pekte også på andre ting:

Den sterke økningen i kommunistenes stemmetall var kanskje det mest overraskende trekket ved valget i Finnmark. Det er ingen tvil om at det er forsvarspolitikken som er hovedårsaken til resultatet. [...] Vi må også være klar over at det ennå bor over 3.000 familier i brakker i Finnmark [...]. Overfor denne delen av befolkningen kan det ofte være virkningsfullt å peke på at det går «milliarder» til forsvaret, mens det er «forbannet vanskelig» å få løs noen tusen kroner fra Brakkesaneringsfondet for å bygge seg en menneskeverdige bolig eller for å reparere et falleferdig fjøs. Det er også lett å forstå at en eventuell forlengelse av tjenestetida vil føre til en voldsom politisk belastning for partiet i Finnmark og i resten av Nord-Norge.³¹

Også forholdet til Sovjetunionen var preget av et slags tvisyn. Rustningskappløpet på begge sider, og utviklingen av kjernefysiske våpen som ledd i den militære strategien, ble møtt med hoderysting i de fleste redaksjonene. Gjennom nesten hele kald krig-perioden ble det med jevne mellomrom rapportert om hvor grusomme og ødeleggende atomvåpnene var – en kritikk som rammet begge supermaktene. Stalins og Sovjetunionens metoder for å legge under seg og disiplinere de østeuropeiske landene, samt landets ekspansjonisme, ble også fra første stund fordømt i harde ordelag. Sovjetunionen var kort og godt udemokratisk og styrt av despoter.

Men når det gjaldt samfunnssystemet forøvrig, der både Sovjetunionen og Norge la stor vekt på planlegging og offentlig styring, var man mer positivt innstilt. Man anerkjente at Sovjetunionen hadde ført utviklingen langt og at de teknologiske sprangene i øst var enorme. I forbindelse med kappløpet mellom USA og Sovjetunionen i 1957 omkring satellitt-teknologien, inntok Nordlys en slags kritisk-ironisk tone overfor USA. Avisen refererte til avisoppslag i USA hvor det spøkefullt ble hevdet at når russerne var kommet så langt med satellitt-teknologien, var det fordi de gjerne ville komme seg vekk fra sitt eget samfunn. Så enkelt var det ikke, mente Nordlys. Avisen fant at også amerikanerne var å klandre: De hadde en så usvikelig tro på at konkurranse bestandig var det saliggjørende, men som Nordlys skrev, «ofte slår dette feil». ³² Hadde man planmessig samkjørt kreftene sine, ville USA ha kommet atskillig lengre. Og da Nordlys kommen-

terte 40-årsdagen for den russiske revolusjon het det:

Nordlys hører til de aviser som hilste den russiske revolusjon med begeistring og vår interesse for det russiske eksperimentet har aldri kjølnet. Men interessen er i dag blandet med dyp skuffelse over enkelte sider ved utviklingen. Vi er imidlertid fortsatt av den mening at den russiske revolusjon var en historisk nødvendighet, og at den også fikk den riktige form fra først av. Historiegranskerne vil nok også i sin tid komme til at verden neppe ville ha gjennomgått en slik økonomisk og sosial utvikling, som den som har funnet sted de siste 20 årene, uten de ideer og den erfaring som eksperimentene i Sovjetsamveldet har gitt. [...] Samlet sett har det russiske folk mer brød i dag enn for 40 år siden. Det kan også forbløffe verden med tekniske nyskapninger. [...] Men friheten mangler. ³³

Det ble i det hele tatt noe av en kamp for arbeiderpartiavisene å godtgjøre at utviklingen i Norge, herunder Nord-Norge, likevel var mer imponerende, og at det skandinaviske samfunnssystem som helhet var overlegent.

Oppdemming i Nord-Norge og på Nordkalotten

I avisene ser vi at argument som gjaldt moderniseringen av Nord-Norge var viktige innenfor kald krig-retorikken. Bak Arbeiderpartiets moderniseringspolitikk lå det flere hensyn. Den var ledd i en nasjonal strategi som tilsa at landsdelen måtte yte et større bidrag i den nasjonale vekstpolitikken. Dessuten tok den sikte på å utjevne forskjeller mellom landsdelene med hensyn til levekår. Men det kom også et tilleggsmotiv inn i bildet: Den mest effektive veien å demme opp for kommunistene gikk

gjennom en vellykket moderniseringspolitikk. Vi kan si at moderniseringspolitikkenes største suksessfaktor hvilte på den store oppslutningen Arbeiderpartiet fikk for den lokalt. I dette bildet hører det med at arbeiderpartiavisene var den viktigste forvalteren av moderniseringsbudskapet, samtidig som de stadig presiserte at kommunistenes alternative vei til et moderne samfunn i realiteten var en blindvei. Sett under ett er mengden artikler omkring modernisering og utvikling av Nord-Norge enorm i denne perioden.

I likhet med begrepet «Nord-Norge» har også begrepet «Nordkalotten» sin skapelseshistorie. Det ble sannsynligvis til på 1950-tallet, under en av de mest intensive fasene av den kalde krigen. Mine undersøkelser tyder på at begrepet Nordkalotten er et ektefødt barn av de nordiske landenes moderniseringsideologi og den kalde krigen. Moderniseringspolitikken overførte Nord-Norge, som delvis var motivert av den kalde krigen, ble fulgt opp med en egen Nordkalott-politikk som var sydd over samme lest.

Det er vanskelig å tidfeste nøyaktig når begrepet «Nordkalotten» oppsto. Det lar seg i hvert fall spore tilbake til et brev som ble sendt fra partikontoret til Fremovers redaktør Sandrup Nilsen i desember 1953.³⁴ Brevet er usignert, men etter alt å dømme var forfatteren Haakon Lie. Forfatteren skriver her at han sammen med representanter for søsterpartiene i Finland og Sverige hadde diskutert «felles problemer i Nord». Møtet fant sted etter valget i 1953, da kommunistene gjorde det så godt i Nord-Norge at «det skremte oss», som Lie sa. Kildene viser også at Lie seinere

utvekslet informasjon med Paul Björk om kommunistenes stilling på Nordkalotten.³⁵ Som Lie i Norge, førte Björk en intens kamp mot kommunistene i Sverige. Det er dessuten sannsynlig at man på dette første møtet også drøftet de felles sosiale og økonomiske utfordringene for Lappland, Norrbotten, Nordland, Troms og Finnmark.

På møtet hadde man blitt enige om å sette ned et «kontaktorgan» under ledelse av svensken Ragnvald Lassinanthi, med sete i Luleå. Kontaktorganet skulle med det være i trygge hender. Lassinanthi hadde bakgrunn både fra tømmerhogging og fra militæret og politiet, og var samtidig en ruvende politisk skikkelse innen det sosialdemokratiske partiet.³⁶ Fra svensk side skulle, foruten Lassinanthi sjøl, også Paul Björk delta, og fra finsk side en Oksylä fra Kemi og Karlo Haapanen fra Rovaniemi. Lie hadde bestemt seg for hvem som skulle møte fra norsk side: AOF/DNA-sekretær Magne Jønsson, stortingsrepresentant Harry Klippenvåg og Sandrup Nilsen. Det første møtet for kontaktorganet skulle finne sted 2.–3. januar 1954 i Kiruna. Der måtte de bli enige om de videre planene for et fremtidig samarbeid på Nordkalotten.

Nordkalottsamarbeidet skjøt fart året etter møtet i Kiruna. I 1955 ble det holdt flere møter mellom utsendinger fra Arbeiderpartiet i Nord-Norge og søsterpartiene i Nord-Sverige og Nord-Finland.³⁷ Den 7.–8. august samme år fant det også sted et Nordkalott-stevne i Rovaniemi. Det var kretspartiene i Nordland og Troms som var drivkreftene fra norsk side; først ved inngangen til 1960-tallet ble kretspartiene i Finnmark trukket aktivt med.

Ved inngangen til 1960-tallet tok regjeringene i Norge, Sverige og Finland et fast grep gjennom Foreningen Norden, som fra 1960 sto som arrangør av de såkalte Nordkalott-konferansene. Diskusjonene på disse konferansene kretset rundt temaer som samferdsel over grensene, turisme, økonomisk modernisering, industriutvikling og kulturelt samkvem. Nordkalottsamarbeidet hadde brei støtte nedenfra i partiorganisasjonen. Her var personer som Sandrup Nilsen, Magne Jønsson og Edmund Eriksen sentrale. Alle sammen hadde dessuten tilknytning til partipressen: Nilsen var redaktør i *Fremover*, Eriksen journalist i *Nordlys* og Jønsson redaktør i *Nordlys* fra 1965. Visjonene om et godt samarbeid over grensene, og om en planmessig modernisering av hele det nordiske Nordkalott-området etter mønster fra utviklingen av Nord-Norge, ble entusiastisk fulgt opp i avisene. I forbindelse med at Narvik skulle stå som arrangør av Nordkalott-konferansen i mai 1961, skrev *Fremover*:

Samarbeidet mellom de sosialdemokratiske partiene på Nordkalotten er av meget gammel dato. Det politiske grunnsyn som binder oss sammen, og de mange felles problemer vi har å kjempe med, gjør at vi følger hverandre med interesse, inspireres av hverandre og lærer av hverandre.³⁸

I 1964 ble dette samarbeidet, som til da hadde vært totalt dominert av sosialdemokrater, stilt overfor en ny utfordring. Da gjorde nemlig organisasjonen Sambandet Norge–Sovjetunionen, ledet av den driftige kommunisten Ole Sundfør, et fremstøt for å bringe Sovjetunionen inn i Nordkalottsamarbeidet. For arbeiderpartiavisene fremsto dette som et to-

Brosjyre med antikommunistisk propaganda utgitt av Arbeiderpartiet i 1950.

talt uhørt forslag; hele samarbeidet var i utgangspunktet tuftet på sosialdemokratisk moderniseringsideologi og antikommunisme. Dette utspillet skapte derfor et voldsomt oppstyr. Før vi kommer inn på hva arbeiderpartiavisene foretok seg i den forbindelse, skal arbeiderpressens kamp mot kommunistene behandles.

Kampen mot NKP-komplekset

I de svenske hemmelige tjenestene omtalte man gjerne Sveriges Kommunistiske Parti (SKP) og de foreningene og organisasjonene som på en eller annen måte var knyttet til partiet, for «SKP-komplekset».³⁹ Sjøl om man ikke benyt-

Fra en konferanse på Utøya foran kommunevalget i 1955 der Arbeiderpartiets redaktører og sekretærer fra hele landet møttes. I døråpningen skimtes partiformann Einar Gerhardsen.

tet «NKP-komplekset» som begrep i Norge, er det klart at de hemmelige tjenestene her hjemme anvendte en tilsvarende tilnæringsmåte overfor NKP.

Det politiske arbeidet med å knekke kommunistene i Norge ble ledet av Arbeiderpartiet, men favnet egentlig om nesten hele det politiske spekteret i Norge. Det kan derfor være meningsfylt å beskrive dette som «en nasjonal dugnad» med Arbeiderpartiet i førersetet.⁴⁰

Arbeiderpartiavisene deltok med stor kraft i denne dugnaden. Mens man kan si at de uttrykte blandede følelser i forhold til supermaktene, var de ikke til å misforstå i synet på de norske kommunistene. De representerte en fare på flere måter, og derfor gjaldt det å beskjære deres handlingsrom og innflytelse mest mulig.

Einar Gerhardsens tale til Kråkerøy Arbeiderparti 29. februar 1948 streket opp Arbeiderpartiets linje i forhold til

kommunistene. Statsministeren hadde i dagene før, i en hektisk sikkerhetspolitisk situasjon, mottatt bekymringsfulle opplysninger om en mulig kommunistledet sabotasjeaksjon i Narvik, og var svært bekymret for mulige sovjetiske fremstøt – eventuelt med støtte fra nordmenn. Han sa blant annet:

Problemet for Norge er, så vidt jeg kan se, i første rekke et innenrikspolitisk problem. Det som kan true det norske folks frihet og demokrati, det er den fare som Det norske kommunistparti til enhver tid representerer. Den viktigste oppgaven for Norges selvstendighet, for demokratiet og rettsikkerheten, er å redusere Kommunistpartiets og kommunistenes innflytelse mest mulig [...].⁴¹

Statsministerens målsetning om å redusere kommunistene til en ubetydelig sekt for på den måten å unngå «tsjekkoslovakiske tilstander» i landet, ble fulgt opp. Ofte ble kommunistenes motiver betvilt, og en gjenganger i pressen

Georg Lieungh, sekretær i Arbeidernes Opplysningsforbund, ble sendt til Kirkenes i 1953 som partisekretær for Øst-Finnmark.

Halvdan Kvernmo var landsstyremedlem i Arbeiderpartiet. Han ble utplassert som sekretær og journalist i Alta for å styrke kampen mot kommunistene.

på slutten av 40- og begynnelsen av 50-tallet var at de ønsket å destabilisere landet for å berede grunnen for et kommunistisk kupp. I offentligheten fant den mest intense kampanjen mot NKP sted i tiårsperioden 1947–57. I tillegg til å være en politisk konkurrent, ble i NKP i denne perioden også i utpreget grad sett på som en trussel mot det parlamentariske demokratiet og som en potensiell femtekolonne. Dette kunne gi seg utslag i temmelig bisarre utspill i avisene. Et eksempel på dette finner vi i Narvik i september 1948. Da gikk det av en sprengladning ved redaksjonslokalene til Nordland Arbeiderblad, kommunistavisen for Nord-Norge. De politiske motstanderne forsøkte å bagatellisere hendelsen på ulikt vis. Mest talende er nok Fremovers kommentar om at handlingen enten var en gal manns verk eller «en eller annen som har hatt interesse av å skape sensasjon om avisen»!⁴² For å synliggjøre hvordan avisene arbeidet i kampen mot kommunistene innen arbeiderbevegelsen, skal jeg gå nærmere inn på Finnmarken i årene 1953–54. Om kommunistenes metoder og mål skrev Finnmarken i mai 1953:

Hensikten med denne agitasjonen er klar. Kommunistene er katastrofens forkjempere. Deres taktikk tar sikte på å skape mistillit, forvirring og elendighet. Kommunistene vet at med vanlige anstendige demokratiske midler har deres sak ingen sjangse til å føre fram. Skal kommunistene vinne videre i Norge uten direkte militær intervensjon utefra, må det skapes kaotiske tilstander som kommunistene håper vil gi grobunn for deres sæd. Derfor må man i første rekke søke å svekke og undergrave de organer som danner det sterkeste bolverk mot katastrofen; organer som effektivt fremmer framskrittets sak.⁴³

I 1953 fikk Sverre Nilssen tilført ekstra ressurser for å bekjempe kommunistene i sitt nedslagsfelt. I et brev Haakon Lie sendte til Nilssen ble det nevnt at partikontoret «etter stortingsvalget [har] hatt mange drøftelser om hvordan vi best kan styrke partiets stilling i Finnmark».⁴⁴ Lie informerte Nilssen om at Georg Lieungh snarest ville bli sendt til Kirkenes. Der skulle han arbeide som partisekretær for Øst-Finnmark Arbeiderparti og samtidig ta over lokalredaksjonen for avisen Finnmarken i Kirkenes. Når det gjaldt den andre av «kommunistenes høyborger», Alta, bestemte Lie seg for å plassere Halfdan Kvernmo der. Kvernmo skulle arbeide på samme måte i Vest-Finnmark som Lieungh gjorde øst i fylket: Som sekretær for Vest-Finnmark Arbeiderparti og journalist i Vest-Finnmark Arbeiderblad. Utplasseringen av Lieungh i Kirkenes, og Kvernmo i Alta, var altså et virkemiddel for å bekjempe kommunistene og samtidig bedre partiets posisjon i dette utsatte området.

Georg Lieungh satte få spor etter seg i avisens spalter. Derimot gikk han med full kraft inn i kampen mot kommunistene innad i organisasjonene, og maktet blant annet ved iherdig innsats å bryte NKPs dominans over Nordens Klippe ved A/S Sydvaranger. Dette var en seier for DNA, og ble bekjentgjort på ulike måter. Den 19. februar 1954 kunne Finnmarken bringe nyheten om at Nordens Klippe hadde valgt Peder Andersen fra Arbeiderpartiet til ny formann på generalforsamlingen. Møtet hadde også behandlet en søknad fra Norges Kommunistiske Ungdomsforbund om bidrag. Den ble «forkastet med 37 mot 12 stemmer», noe som reflekterte det

nye styrkeforholdet mellom DNA og NKP.⁴⁵ Det gikk likevel ikke lang tid før fagorganisasjonen ved A/S Sydvaranger igjen var på kommunistenes hender.

Lieungh oppnådde resultater, men så gikk han for langt. Sverre Nilssen skriver at «han [oppkastet] seg til en slags «besserwisser» når det gjaldt avisdrift». Enda verre ble det når Nilssen oppdaget at han hadde levert rapporter til partikontoret i Oslo som fremsto som «den rene politiske overvåking, ikke bare av avisas redaktør, men av fylkespolitikere som hadde satt den overivrige partisekretæren på plass».⁴⁶ Redaktøren skrek opp om «McCarthy-virksomhet», og forlangte Lieungh fjernet.⁴⁷ Fra partikontoret på Youngstorget arbeidet man for å unngå dette, men måtte bare gi opp. Etter en stund sto Lieungh på reisefot sørover. Dette viser at Nilssen ikke var villig til å godta for mye innblanding i redaktørgjeringen, sjøl om det skulle gå noe utover effektiviteten i kampen mot kommunistene.

I Finnmarken ble utviklingen i Sovjetunionen karakterisert som preget av «tvangstiltak, fengslinger og likvideringer, noe som også har spredt seg til de østeuropeiske vasallstatene».⁴⁸ For nærmere å kunne illustrere det totalitære styresettet i Øst-Europa, sto Nilssen i regelmessig kontakt med partikontoret for å få tilsendt egnet materiale. I et brev fra august 1953 takket han for «den utmerkede brosjyren» *Henrettet*, som satte lys på de mange lederne i Øst-Europa som var blitt fjernet med brutale metoder:

Den vil gjøre seg godt her, men det er vel vanskelig for ikke å si umulig å få den a jourført. Men enn om avisene i de typiske kommuniststrøkene tok inn et bilde i hvert

nr. av de mange henrettede. Tittelen over bildet: Henrettet (eller skutt) ble — Og så følger en ganske kort tekst. Bildet burde få en bestemt plass. Jeg tror det ville vært kraftig og god kost i slaktetida!⁴⁹

Med «slaktetida» mente Nilssen valgkampen og det kommende valget, der han regnet med tilbakegang for NKP.

På seinhøsten 1953 fikk Nilssen uventet hjelp i kampen mot kommunistene. Den 25. oktober kom det en melding om at Otto Larsen fra Kiberg skulle settes fri etter åtte års fangenskap i de sovjetiske slaveleirene. Larsen var partisan. Han hadde latt seg verve av den sovjetiske etterretningstjenesten for å kjempe mot tyskerne under 2. verdenskrig. Etter krigen arresterte den samme etterretningstjenesten han, angivelig for å ha gitt opplysninger til norske myndigheter. Samtidig med Larsen ble også en annen partisan, Emil Isaksen, sluppet fri. Dessuten kunne Larsen fortelle at en tredje partisan, Osvald Harjo, fremdeles satt i fangenskap i de sovjetiske leirene. Knappe tre uker etter, den 17. november, ble det gjort kjent at en avhopper fra det sovjetiske etterretningsvesenet, Gregorij Pavlov, hadde avslørt en hel rekke spioner fra Øst-Finnmark som var i tjeneste for Sovjetunionen. De fleste av disse var kommunister.

Disse hendelsene må nærmest ha kommet som «manna fra himmelen» for de som ledet an i bekjempelsen av kommunistene. De ble da også brukt for alt de var verdt. På partikontoret i Oslo sto Haakon Lie bak en hel serie antikommunistiske kampskrift, slik som *Søkelys på Sovjet* (1953), *Norges Kommunistiske Parti som rekrutteringsmark for spioner og sabotører* (1954),

Otto Larsen satt åtte år i sovjetisk fangenskap. Her blir han intervjuet av Arbeiderbladets journalist Haavard Haavardsholm etter løslatelsen i 1953.

Redd Osvald Harjo (1954), *Svar på tiltale. Kommunistenes propaganda i valgkampen 1955* (1955) og *Kommunister som spioner* (1955). Både Otto Larsen og Osvald Harjo – etter at han ble satt fri i 1956 – sto som usedvanlig sterke vitner på det undertrykkende og frihetsberøvende regimet i øst. Begge var tidligere kommunister, nå kjempet de på lag med Arbeiderpartiet. Disse hendelsene bidro, sammen med en rekke andre faktorer, til at oppslutningen om NKP sank dramatisk i løpet av få år. Og i tråd med at oppslutningen om kommunistene tørket inn, kan vi også se at språkbruken ble lagt i et mildere toneleie mot slutten av 50-tallet.

I 1961 ble imidlertid et nytt sosialistisk parti til venstre for Arbeiderpartiet, Sosialistisk Folkeparti (SF), dannet, og det ble en ny skyteskive for arbeider-

Arbeiderpartiet brukte de tidligere sovjetfangene i sin propaganda mot kommunismen. Osvald Harjo kom hjem i 1955. Året etter deltok han og datteren i 1. mai-demonstrasjonen i Oslo.

partiavisenes skribenter – særlig de første årene. «Nytt kommunistparti» skrev Nordlys da partietableringen var et fak-

tum.⁵⁰ Også Rana Blad og Finnmarken kjørte en temmelig tøff tone mot det nye partiet, mens Fremover og Nord-

Fra Nordkalott-konferansen i Kiruna i 1962 med statsministrene Tage Erlander og Einar Gerhardsen.

lands Framtid var noe mildere i tonen. Fremover mente at «politiske eventyrene har alltid hatt små sjanser i norsk politikk». ⁵¹ Men kampen mot SF foregikk også i lukkede fora. Omtrent samtidig som SF ble dannet, skulle NRK Finnmark få ny programsekretær. Da det ble klart at Harry Westrheim var aktuell kandidat, skrev Sverre Nilssen i et brev til Haakon Lie:

Det vil nok være et «populært» valg, men jeg vil da få gjøre oppmerksom på at Westrheim er medlem av fylkesstyret for Sosialistisk Folkeparti i Troms. Og et slikt tilskudd er vi ikke interessert i hverken i Vadso eller i Finnmark. En medvirkende årsak

til at SF ikke har vunnet noe tak her, er at bak forsøkene her har stått mere eller mindre «kompromitterte» personer – uten noen som helst innflytelse. ⁵²

Haakon Lie svarte: Den saken «kan jeg ikke gjøre noe med så lenge Kåre Fostervoll sitter». ⁵³ Westrheim ble dermed ansatt, men det hører også med til historien at han og Nilssen kom til å samarbeide nært og godt gjennom hele perioden Westrheim var i Finnmark. ⁵⁴

POT og Sambandet Norge–Sovjetunionen

Det er grundig dokumentert at POT hadde gode kontakter inn i arbeiderpartivisene – som de hadde det til andre aviser. Særlig har POTs og avisenes felles front mot Sambandet Norge–Sovjetunionen (Sambandet) vært løftet frem i denne sammenhengen.

I 1962 opprettet Sambandet et kontor i Tromsø, og fra 1963 hadde dette kontoret hele Nord-Norge som ansvarsområde og virkefelt. Sambandet var i utgangspunktet en vennsksorganisasjon mellom Norge og Sovjetunionen som arbeidet for økt forståelse og samarbeid over grensene. Fra oppstarten hadde organisasjonen derfor oppslutning langt ut over NKPs rekker, blant annet i Arbeiderpartiet. Etter hvert krympet imidlertid rekrutteringsfeltet kraftig inn, slik at POT så på Sambandet som en del av NKP-komplekset. Sambandet var en aktiv organisasjon. Den arbeidet med forskjellige utvekslingsprogram med sovjetiske organisasjoner; den satte opp norske delegasjoner til Sovjetunionen samt opplegg og program for sovjetiske delegasjoner, foredragsholdere og idretts- og kunstner-

tropper til Nord-Norge. I perioden fra november 1963 til november 1966 ble det avvirket totalt 16 sovjetbesøk til Nord-Norge, mens 12 delegasjoner tok veien fra Nord-Norge til Sovjetunionen.⁵⁵ Avdelingen drev også med utlån av filmer, foredragsvirksomhet, bildeutstillinger og la til rette for turisme mellom Norge og Sovjetunionen. Det at Sambandet engasjerte seg aktivt i å utvikle et multilateralt samarbeid på Nordkalotten, lå således utenfor de egentlige rammene til organisasjonen.

Mens Foreningen Nordens Nordkalottkonferanser fra 1960 av bare omfattet Norge, Sverige og Finland, tok Sambandet i 1964 et initiativ for å få til egne Nordkalott-stevner som også favnet om Sovjetunionen. Dette initiativet ble til i den finske kommunen Salla. Etter først å ha deltatt på Foreningen Nordens konferanse i Kemi i august 1964, reiste en del av representantene fra Norge og Finland videre til Salla. Der møtte de representanter fra Sovjetunionen. I Salla ble det sannsynligvis drøftet hvordan Sovjetunionen kunne dras inn i Nordkalottsamarbeidet. Det er ikke tvil om at det var kommunistene som var drivkrefter her. Men på den annen side: Også fra offisielt norsk hold var det ytret ønske om å dra Sovjetunionen inn i Nordkalottsamarbeidet. Einar Gerhardsen hadde luftet ideen på Nordkalottkonferansen i Kiruna i 1962. Men en slik tilnærming til Sovjetunionen – som mange faktisk ønsket – måtte i tilfelle skje gjennom de offisielle kanalene.

Fra POTs side var man alvorlig bekymret for utviklingen. I et brev fra overvåkingspolitiet i Tromsø til ledelsen i Oslo ble situasjonen beskrevet slik:

En ser hele denne utviklingen som et stort problem. Det som i realiteten foregår og har foregått i stadig større utstrekning i landsdelen i de senere år, er en storstilet sjarmoffensiv med formål å bryte ned all motvilje mot Sovjet og skape en vennligsinnet befolkning med alt det innebærer om det skulle oppstå en konfliktsituasjon. Samtidig som det da drives infiltrasjons- og undergravingsvirksomhet (jfr. nordkalottstevnet). Det viktigste redskap i dette arbeide er Sambandet Norge–Sovjetunionen og dets Nord-Norgeskontor som kontrolleres fullstendig av partiet og driver arbeidet ut fra de retningslinjer russerne til enhver tid ønsker det.⁵⁶

Etter møtet i Salla benyttet derfor POT seg av sine kontakter for å sette i gang en kampanje for å sverte Sambandets initiativ. Roy Carlsen ved overvåkingspolitiet i Kirkenes tok kontakt med Haakon Lie og satte han inn i situasjonen. Lie reiste kort tid etter til Tromsø, der han deltok på et internt partimøte med representanter fra Nordlys til stede. Etter invitasjon fra LO-sekretæren Alf Olsen, innledet overvåkingspolitiets Gert Nilsen om trusselen fra Sambandet. Nordlys omfavnet Nilsens trusselvurderinger, og slo til: Førstesiden den 12. november 1964 var preget av en stor artikkel med tittelen «Sambandet redskap i politisk infiltrasjons-forsøk i Nord-Norge»! Og i dagene som fulgte kom det stadig nye oppslag – ikke bare i Nordlys, men også ellers i landsdelen og i de store nasjonale avisene. Ifølge Trond Bergh og Knut Einar Eriksen var POTs samarbeid tettest med Nordlands Framtid, Nordlys, Nordlandsposten, Harstad Tidende, Lofotposten og Sør-Varanger Avis i forbindelse med aksjonen mot Sambandet.⁵⁷ Men trolig hadde nesten alle avisene i Nord-Norge i større eller mindre grad kontakt med over-

våkingspolitiet under den kalde krigen.

Aksjonen i 1964 ble regnet som en suksess for POT, så da det to år etter dukket opp planer om et stevne i Murmansk, gikk alarmen på nytt. Også denne gangen ble det tatt kontakt med pressen «for å stille prosjektet i det rette lys for offentligheten», som det het. Ifølge overvåkingspolitiet i Tromsø stilte Nordlys seg positiv til en ny kampanje, men «ville ha et grunnlag å stå på når saken skulle opp på nytt». I kjølvannet av kampanjen i 1964 var nemlig Nordlys blitt saksøkt av Ole Sundfør, og måtte rykke ut med en slags beklagelse. Dette ville man unngå denne gang. Men spørsmålet om ryggdekning ordnet seg greit. POT og Nordlys hadde blitt enige om å ta kontakt med Utenriksdepartementets politiske avdeling som forhåpentligvis, i passende ordelag, offentlig ville bekrefte de synspunktene Nordlys kom til å sette på trykk. Utenriksdepartementet stilte villig opp gjennom et intervju med direktør Erling Christophersen ved kontoret for kulturelt samkvem med utlandet. Et omforent fremstøt hadde lyktes, og overvåkingspolitiet kunne konstatere at forsøkene på å skape en ny nordkalottbevegelse med sovjetisk dominert innflytelse ikke hadde ført frem denne gangen heller. Noe Nordkalottsamarbeid som inkluderte Sovjetunionen ble da heller ikke aktuelt før etter den kalde krigen, da Barentsregionen ble dannet.

Konklusjon

Ut fra problemstillingen innledningsvis – at det oppsto en spenning mellom skaping av et atlantisk fellesskap med front mot kommunismen sett i forhold

til de nasjonale politiske tradisjonene – kan man si det slik: På grunn av de politiske tradisjonene og tolkningen av de geopolitiske realitetene, ga avisene uttrykk for blandede følelser i forhold til supermaktene. Dette gjaldt alle de avisene jeg har undersøkt. Flere av dem, og da særlig Nordlys, Fremover og Nordlands Framtid, utviste i tillegg en noe lunken holdning i en rekke saker som gjaldt NATO-samarbeidet. Særlig gjaldt dette opprustingen i Norge og i NATO, spørsmålet om nye medlemsland og ikke minst atomvåpnene. Men samtidig delte man frykten for kommunismen og det ekspansive Sovjetunionen. I forhold til kommunismen var det derfor, som Jens Chr. Hauge har formulert seg om Arbeiderpartiet og de hemmelige tjenestene, ingen interessemotsetning omkring målet om å bringe den kommunistiske bevegelsen på retur.⁵⁸ Den anti-kommunistiske retorikken var særlig hard i Finnmarken, Nordlys, Rana Blad og til dels i Fremover. Mildest var tonen i Nordlands Framtid.

Når det gjelder forholdet mellom Arbeiderpartiet og de hemmelige tjenestene, så var det i første rekke et interessefellesskap som brakte dem i så nær kontakt med hverandre. Man bør også legge vekt på kontinuiteten mellom 2. verdenskrig og den kalde krigen på dette punktet: Krigen hadde vist at det var viktig å være varsom overfor mulige angivere og femtekolonnister. Derfor er det ikke rett å si at arbeiderpressen var «i lomma» på de hemmelige tjenestene. Partene arbeidet sammen fordi det var formålstjenlig. Det finnes også saker der vurderingene og interessene kolliderte: Etter POTs vurdering måtte samkvemet over Nordkalotten begrenses mest

Fra v.: Statsminister Einar Gerhardsen, utenriksminister Halvard Lange og forsvarsminister Nils Handal ved avreisen til NATO-konferansen i Paris i desember 1957.

mulig, blant annet for å hindre «denasjonalisering» av befolkningen og begrense etterretningsaktiviteten fra sovjetisk hold. I forhold til Finland kan de norske myndighetenes politikk beskrives som en avskjermingspolitikk.⁵⁹ Avisenes holdning i forhold til samkvemmet på Nordkalotten var, som vi har sett, temmelig forskjellig: Man ville styrke kontakten innenfor den nordiske delen av Nordkalotten og øke handelen.

For å ta et annet eksempel: Sverre Nilssen var gjennom 1950- og 60-tallet kontaktperson for POT, men han holdt samtidig distanse til etaten. Etter hvert kjølnet forholdet til POT, og utover 60- og 70-tallet finner vi flere eksempler på reportasjer der Nilssens beskrivelser av nabolandene ikke korresponderer med vurderingene innen overvåkingspolitiet. I tråd med den generelle holdningen omkring samarbeidet på Nordkalotten som arbeiderpartiavisene ga uttrykk for, agiterte han sterkt for økt samband med Finland. Gjennom hele 1960-tallet skrev han en serie varme skildringer av dette nabolandet. Og midt på 70-tallet tok han offentlig direkte avstand fra gamle trusselbilder knyttet til etniske forhold så vel som ulovlig politisk overvåking. I den perioden interesserte overvåkingspolitiet seg også for Nilssen sjøl.

Vi kan også legge merke til et annet interessant poeng ut fra problemstillingen. Avisene på de stedene som kanskje var mest utsatt når det gjaldt kald krig-relaterte spørsmål, som Sør-Varanger og Mo i Rana, tenderte mot å slutte tettest opp om den vestlige oppdemningspolitikken mot sovjetkommunismen. Lokale forhold hadde altså mye å si.

Kald krig-retorikken ble i tillegg farget av at Norge rent geografisk lå utsatt til. I utgangspunktet sto alle avisene på det standpunktet at man måtte føre en politikk bygd på avskjerming fra for djup integrasjon i det vestlige samarbeidet, noe som samtidig ville virke beroligende i forhold til Sovjetunionen. I det store og det hele var det derfor utstrakt enighet om hvordan man skulle forholde seg til Norges utsatte geopolitiske plassering. Når det gjaldt forbeholdene overfor integrasjonen i det atlantiske fellesskapet, var man i det hele tatt trygt forankret i Einar Gerhardsens leir.

Analysen av disse arbeiderpartiavisene viser altså at det var med beklagelse man så seg nødt til å gå inn i Atlanterhavspakten, og det var med forbehold man forsvarte den. Dette gjaldt også for store deler av befolkningen, både i landsdelen og i landet forøvrig; Nord-Norge skilte seg ikke ut i forhold til resten av landet med hensyn til holdninger i kald krig-relaterte spørsmål. Gjennomgangen viser også at det i den breiere norske politiske kulturen ikke gir særlig mening å betegne forholdet mellom Norge og USA som en «allianse i alliansen». Det er heller ikke noe som tyder på at man i redaksjonene – eller i folket – oppfattet at det skulle være et «spesielt forhold» disse landene imellom, dvs. at Norge skulle være tettere knyttet til USA enn til andre vestlige land. Hvis man skulle peke på noen land som det faktisk *ble* gitt uttrykk for at Norge var sterkt knyttet til, så må det være de nordiske nabolandene, særlig Sverige. Det interessant å merke seg at dette var det dominerende inntrykket også motsatt vei – altså det amerikanske diplomatiets syn på de dominerende

politiske holdningene i Norge. Fisher Howe, Norge-ekspert i den amerikanske utenriktstjenesten, karakteriserte i 1960 norsk politikk slik:

Although a member of NATO, associated with efforts to obtain European economic integration and generally oriented toward the West, Norway occupies a somewhat special position between East and West based largely upon her proximity to the USSR, the limitations on her NATO participation, her long-time socialist majority and the special ideological views and sympathies characterized by historic neutrality and pacifism.⁶⁰

Fisher Howe hadde mye rett i denne analysen. Howes betraktninger gir oss også en fin anledning til å avrunde der vi begynte: De minner nemlig sterkt om den analysen som Ingvald Jaklin ga i lederen i desember 1957, etter at Einar Gerhardsen hadde holdt sin tale i Paris.

Noter

* Jeg takker for gode kommentarer til artikkelen fra redaksjonen i Arbeiderhistorie.

1 Nordlys 18. desember 1957.

2 Nordlys 2. oktober 1957.

3 Hallvard Tjelmeland, Aviser som produsent og produkt av fellesskap – eksemplet Nord-Norge, i *Arbeiderhistorie: Årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek*, Oslo 2003, særlig s. 172.

4 For perioden 1948–49 er dette grundig kartlagt av Knut Einar Eriksen i *DNA og NATO. En redegjørelse for debatten og vedtakene i Det norske Arbeiderparti 1948–49*, Oslo 1972; for perioden 1945–65, se Trond Bergh, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, bind 5, *Storhetstid (1945–1965)*, Oslo 1987; Knut Einar Eriksen og Helge Pharo, *Norsk utenrikspolitikkens historie*, bind 5, *Kald krig og internasjonalisering 1949–1965*, Oslo 1997; for atomspørsmålet, se Kjetil Skogrand og Rolf Tamnes, *Fryktens likevekt. Atombomben, Norge og verden 1945–1970*, Oslo 2001.

5 Rune Ottosen, *Fra fjærpenn til Internett. Journalister i organisasjon og samfunn*, Oslo 1996, s. 278.

6 Pål Christensen og Hallvard Tjelmeland, *Flammende budbringer. Nordlys gjennom 100 år*, Tromsø 2003.

7 Haakon Lie, sitert etter Christensen og Tjelmeland, *Flammende budbringer*, s. 245.

8 Kristoffer Jensen, *Kultur og kampmiddel. Nordlands Framtid gjennom 75 år, 1910–1985*, Bodø 1985, s. 51.

9 Øyvind Hirsti, *Folkets røst i 90 år. Dunderlandsdølen/Helgelands Framtid/Rana Blad 1902–92*, Rana 1992, s. 69 ff. Om Nordlys, se Tjelmelands framstilling i Christensen og Tjelmeland, *Flammende budbringer*, s. 243 ff.

10 Bergh, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, bind 5, s. 96.

11 Jens O. Simensen, *Meningsbærer eller meningsløs? Om avisenes samfunnsrolle*, Fredrikstad 1999, s. 41.

12 Terje Halvorsen, Kampen mot kommunistene i de skandinaviske land etter krigen, i *Arbeiderhistorie: Årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek*, 1995, s. 21 f.

13 Hirsti, *Folkets røst i 90 år*, s. 84. Notatet var utformet i forbindelse med planene omkring etableringen av Rana Dagblad, som siden den ikke umiddelbart ble en dagsavis, ble hetende Rana Blad.

14 Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen. Overvåking i Norge 1914–1997*, bind 1, *Overvåkingssystemet bygges opp 1914–1955*, s. 471; Ø. Hirsti, *Folkets røst i 90 år*, s. 75.

15 Sverre Nilssen, *Redaktør i grenseland. Et Finnmarks-bilde med politikk, kultur og hemmelige tjenester*, Oslo 1990, s. 7.

16 Christensen og Tjelmeland, *Flammende budbringer*, s. 230, 247 f., passim.

17 Riksarkivet (RA), Privatarkivet etter Sverre Nilssen (SN), boks 13, «A-presens sterke vekst i Troms og Finnmark etter krigen – med særlig vekt på Nordlys». Manus av S. N., datert februar 1986.

18 Samme sted.

19 Trond Bergh, *Arbeiderbevegelsen i Norge og den kalde krigen*, i Andersen,

- Børresen, Bull, Kaldal og Stugu, Historie, kritikk og politikk. Festskrift til Per Maurseth på 70-årsdagen 7. juni 2002, Trondheim 2002, s. 152.
- 20 *Nordlands Framtid*, 13. september 1950.
- 21 National Archives and Records Administration (NARA), Washington D. C., RG 306, CPF 1951–64, boks 83. Ordlyden i spørsmålet var: «At the present time, do you personally think that Norway should be on the side of the West, on the side of the East, or on neither side?» I den siste undersøkelsen (1960) var dette endret marginalt til: «In the present world situation, do you personally think that, on the whole, Norway should side with the United States, with Soviet Russia, or with neither?».
- 22 For tall om økende oppslutning, se Rolf Tamnes, *Norsk utenrikspolitikk historie*, bind 6, *Oljealder 1965–1995*, Oslo 1997, s. 62. For USA-kritikken under Vietnamkrigen, se James Godbolt, AUF og protesten mot Vietnamkrigen – opprør og kontinuitet, i *Arbeiderhistorie: Årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek*, 2003.
- 23 Dette er behandlet i Eriksen, *DNA og NATO*, her s. 58.
- 24 *Fremover*, 25. januar 1949.
- 25 Redaktøren av Sunnmøre Arbeideravis, Arvid Hasund, ble fjernet fra stillingen sin på grunn av avvikende synspunkter i blant annet NATO-spørsmålet. Se Ottesen, *Fra fjærpenn til Internett*, s. 282.
- 26 Christensen og Tjelmeland, *Flammende budbringer*, s. 252.
- 27 NARA, RG 59, CDF 1950–54, boks 2415, 511.57/7-2552, «Semi-Annual Evaluation Report for USIE, Covering the period from December 1, 1951, to May 31, 1952».
- 28 Eksemplet har jeg fra John M. Pederson, *The United States Relations with Norway and Sweden: Ideology and Culture in the Cold War, 1949–1961*, PhD-avhandling, Lincoln (Nebraska), s. 275.
- 29 Trond Berg Eriksen, Andreas Hompland og Eivind Tjønneland, *Norsk idéhistorie*, bind 5, *Et lite land i verden 1950–2000*, s. 441.
- 30 Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (Arbark), DNA, boks 34, mappe «avisutvalget», brev fra formann i bladstyret for Nordlands Framtid, Konrad Karlsen, datert 12. juni 1950; svar fra partikontoret datert 22. juni, signert «G. N.». Uttalelsen betonte også foreningens ulastelige handlemåte før krigen i 1940 – noe som underforstått kunne tolkes dit hen at foreningen også nå hadde rett – og som sikkert også kan ha provosert Braseth.
- 31 Arbark, DNA, boks 76, mappe «Vest-Finnmark Arbeiderparti», «Valget i Finnmark», datert 30. oktober 1953, signert Reidar Hirsti.
- 32 *Nordlys*, 9. november 1957.
- 33 *Nordlys*, 7. november 1957.
- 34 Arbark, DNA, boks 68, mappe «Nord-Salten Arbeiderparti», brev fra Haakon Lie til Sandrup Nilsen, datert 10. desember 1953. Se også Bergh og Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bind 1, s. 456.
- 35 Arbark, DNA, boks 107, mappe «Sverige», brev fra Lie til Bjørk, datert 10. mai 1955.
- 36 Etter forfatteropplysninger i Ragnar Lassinanthis artikkel, Nordkalotten idag og imorgon, i Asmund Rørslett (red.), *Nordkalotten – mulighetenes land*, Oslo 1976, s. 6.
- 37 Arbark, DNA, boks 118, mappe «Nord-Troms Arbeiderparti», «Internasjonalt samarbeid mellom broderorganisasjonene i Nord-Sverige, Nord-Finnland og Troms», datert 7. november 1955, signert Edmund Eriksen.
- 38 *Fremover*, 6. mai 1961.
- 39 Se *SOU 2002: 93*. Övervakningen av «SKP-komplexet».
- 40 Bergh og Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bind 1, s. 539.
- 41 Einar Gerhardsen, her etter Hans Fredrik Dahl og Henrik G. Bastiansen, *Hvor fritt et land? Sensur og meningstvang i Norge i det 20. århundre*, Oslo 2000, s. 155.
- 42 Sitert etter Oddvar Svendsen, *Narviks historie*, bind 2, *Storhetstid, brytningstid, framtidshåp, 1950–2002*, Narvik 2002, s. 434 f.
- 43 *Finnmarken*, 19. mai 1953.

- 44 RA, SN, eske nr. 3, mappe «Finnmarken – bladstyret», brev fra Lie, 19. januar 1954.
- 45 *Finnmarken*, 19. februar 1954.
- 46 Sverre Nilssen, *Redaktør i grenseland*, s. 44.
- 47 RA, SN, eske nr. 2, mappe «Arbeiderpartiet/Georg Lieungh», brev fra Rudolf Olsen, 20. juni 1955.
- 48 *Finnmarken*, 31. juli 1953.
- 49 RA, SN, eske nr. 2, mappe «Arbeiderpartiet», brev til DNA, 7. august 1953. Det fremgår ellers av kildematerialet at brosjyren også ble spredt av Nils Hillestad i Mo i Rana – i stor stil, jf. ARBARK, DNA, boks 68, mappe «Nord-Helgeland Arbeiderparti», brev fra Nils Hillestad til Haakon Lie, udatert (mars 1953). Også i kjølvannet av oppstanden i Ungarn gjorde Hillestad et fremstøt for å spre denne brosjyren.
- 50 Christensen og Tjelmeland, *Flammende budbringer*, s. 255.
- 51 *Fremover*, 18. april 1961.
- 52 Arbark, DNA, boks 258, mappe «Øst-Finnmark Arbeiderparti», brev fra Nilssen til Lie, datert 18. august 1961.
- 53 Arbark, DNA, boks 258, mappe «Øst-Finnmark Arbeiderparti», brev fra Lie til Nilssen, datert 23. august 1961.
- 54 Nilssen, *Redaktør i grenseland*, s. 18; be-
kretet gjennom intervju med Westrheim 19. mars 2003.
- 55 Politiets sikkerhetstjeneste (PST), DSE, P-35:0a, «Tillegg til årsoversikt for 1966» (Om Sambandet Norge–Sovjetunionen).
- 56 PST, DSE, P-35:2.23, «Infiltrasjon på Nordkalotten. Forberedelser til «Nordkalottens Freds- og Vennskapsdager» i Murmansk 13.–15. august 1966, datert 29. juli 1966, signert Otto Weng og Gert Nilsen.
- 57 Bergh og Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bind 2, s. 179.
- 58 *Dokument nr. 15 (1995–96)*. Rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsett av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåking av norske borgere (Lund-rapporten), s. 523.
- 59 Dette er bl.a. behandlet av Knut Einar Eriksen i Gjensyn med den finske fare: Finland og Nord-Norge under den kalde krigen, i Fagertun Myhre og Ryymin (red.), *Det farefulle nord. Trusler og trusseloppløp knyttet til Nord-Norge gjennom tusen år*, Tromsø 2001.
- 60 NARA, RG 59, CDF 1960–63, boks 1837, 757.00/12-960, «Current Situation in Norway; Norwegian–American Relations», datert 9. desember 1960, signert Fisher Howe.